

■ Mohlo by se na první pohled zdát, že dnes už je zcela neaktuální vracet se k specifickému vývoji forem užívání půdy v zemědělství Sovětského svazu ve dvacátých letech. Avšak v souvislosti s tím, že se sovětská organizace a struktura kolektivizovaného zemědělství stala na několik desetiletí jediným příkladem pro mezinárodní dělnické hnutí, nebude bez zajímavosti oživit si dnes, na co navazovala nejen v oblasti výrobních sil (o tom už bylo něco napsáno), ale též v oblasti forem pozemkových vztahů. Formy užívání půdy jsou sice závislé na úrovni výrobních sil, mají však na jejich rozvoj zpětný vliv. A proto i úvahy o materiálně technickém vybavení sovětského zemědělství v předvečer kolektivizace jsou neúplné bez znalosti konkrétních forem užívání půdy. Chceme-li pak pozemkové vztahy v sovětské vesnici dvacátých let zkoumat, nutně se musíme zabývat zemědělskou občinou, která ještě v předvečer hromadné kolektivizace převládala mezi uživateli půdy.

PREDREVOLUČNÍ OBČINA

Ruská zemědělská občina nebyla ničím ruský specifickým — pod jiným jménem a v různé modifikaci existovala i v jiných zemích. Specifickou se stala až tím, že na rozdíl od ostatní Evropy, kde se s rozvojem kapitalismu s konečnou platností rozpadla, udržela se v Rusku v důsledku komplikovaného a pomalého pronikání kapitalistických vztahů do všech sfér národního hospodářství, a tím spíše do zemědělství, mnohem déle a přetrvávala do začátku dvacátého století. Zatím co v jiných evropských zemích bylo zrušení nevolnictví provázeno zrušením zbytků původního samostatného pozemkového komunismu a nastolením plného soukromého vlastnictví půdy, v carském Rusku se občina zachovala i po reformě r. 1861 a dokonce byla nastolena i tam, kde nikdy dříve nebyla. Její existence zajišťovala totiž vládě vybírání daní a statkářům plnění výkupních povinností a pracovní sílu. I když se tedy její ekonomické a třídní funkce změnily, občina zůstala zachována. Byl pro ni nadále charakteristický systém otevřených polí, nuceného osevního postupu, nerozdělených lesů a pastvin, občinová pastva dobytka. Ačkoliv i na Západě byl znám systém znovurozdělování půdy, v Rusku byl systematictější a trval celá staletí.

Občina v Rusku neplnila před revolucí pouze ekonomické, ale též administrativní funkce. Kromě všech otázek týkajících se zemědělství vedla občina i evidenci obyvatelstva, vybírala daně, ukládala svým členům pokuty za různé přestupky a plnila další příkazy státních orgánů. Donucovací charakter obcí tak nejen nedával rolníkovi právo hospodařit na přidělené půdě samostatně, podle vlastního uvážení, ale omezoval též jeho osobní práva.

Tato charakteristika obcí zdaleka není vyčerpávající. Nevšimá si např. odlišností obcí v jednotlivých oblastech Ruska, odlišností vyplývajících z rozdílných historických podmínek vzniku a vývoje obcí a z různého stupně jejího

rozpadu. Nám však jde pouze o nastínění některých základních rysů obcí, nutných pro pochopení jejího poříjnového vývoje.

Občinná držba půdy byla těsně spojena se systémem trojhonného hospodaření, což s sebou neslo velkou rozdrobenost půdy, trpasličí výměry jednotlivých pozemků, velkou odlehlost pozemků a vedlo k nízké produktivitě rolníkovy práce a nízké agrotechnice ruského zemědělství. Nebyla výjimkou hospodářství s 50 parcelami, existovala i taková hospodářství, kde počet parcel přesahoval 100. Šířka parcel byla nepatrná. Uvádí se příklad Jegorevského okresu, kde minimální šířka parcely byla 1 aršin a maximální — 2 (1 aršin = 0,711 m — Trapeznikov, 1963).

V důsledku historického vývoje byly v Rusku velké vesnice a domy rolníků byly převážně ne ve středu, ale na okraji přidělené půdy a jednotlivé parcely byly vzdáleny od vesnice na desítky kilometrů. V centrálních guberniích nebyla výjimkou vzdálenost pozemků 10—15 verst (1 versta = 1,066 78 km). V jihovýchodních guberniích byla situace ještě horší, pozemky byly vzdáleny od vesnice 30—40 verst (Trapeznikov 1963). Při tehdejší stavu dopravních prostředků a kvalitě cest bylo často nemožné tyto vzdálené pozemky obdělávat.

S rozvojem kapitalismu se občina i v Rusku začala rozkládat. Známá Stolypinská agrární reforma (1906—1916) usilovala pak o násilný rozpad občinného užívání půdy, v níž byla spatřována hlavní příčina nedostatku půdy a zaostalosti zemědělství. Každý hospodář — občan dostal právo požadovat předání svého přídělů na trvalo do soukromého vlastnictví. Rolníci mohli od obcí žádat, aby jejich půda byla soustředěna do ucelených ploch, aby byl vytvořen tzv. „chutor“ v případě, že obydlí rolníka bylo přímo na této vyčleněné a zcelené půdě, nebo „otrub“, zůstal-li dům rolníka, který se osamostatnil, ve vesnici. Stolypinská reforma předpokládala vytvoření nového systému zemědělství, založeného na chutorech a otrubech typu kapitalistického farmářského hospodářství.

Půda, vyčleněná z obcí, přecházela do vlastnictví nikoliv celé rodiny, ale osobně hlavy rodiny, do vlastnictví hospodáře (domochozajina). Dřívější rodinný princip občinného užívání půdy byl nahrazen osobním dědičným právem soukromého vlastnictví půdy, který znamenal podporu osobní iniciativy a upravoval cestu k rozvoji kapitalistické držby půdy.

Zákon o odchodu z obcí obsahoval však řadu omezení, která rozvoj kapitalismu brzdila: vlastnictví vyčleněné půdy bylo neúplné, v jedné ruce se nemělo soustředit více než šest přídělů, stanovených na jednoho člena hospodářství. Dále pak tím, že se reforma ubírala tzv. pruskou cestou, nedotýkala se vůbec velkostatkářské držby půdy a neosvobozovala rolnictvo od velkostatkářského útlaku a závislosti. Zachování statkářského vlastnictví půdy znamenalo zachování pachtu na základě odpracování a nevolnických forem a brzdilo tak přeměnu rolníka ve svobodného výrobce zboží.

Během 10 let (od roku 1907—1916) se z obcí oddělilo více než 2 mil. hospodářství. Největší počet připadal na gubernie s vyšší úrovní rozvoje kapitalismu na vesnici. Současně s kulaky usilovala o odchod z obcí i chudina, která svou půdu prodávala. Vcelku se v Rusku osamostatnilo 22,7 % z celkového počtu občanů, do soukromého vlastnictví bylo natrvalo přiděleno 14,1 % veškeré přídělové půdy (údělné). Vytvořilo se 1,6 mil. samostatných hospodářství, což představovalo kolem 1/10 všech dvorů evropského Ruska. Chutorů při tom mezi nimi nebylo mnoho (Bolšaja sovětskaja enciklopedija 1956).

Rozpad obcí nastal zejména tam, kde již dříve ustupovala chutorům, kde diferenciace rolnictva již před reformou dosáhla značného stupně. (Např. v Litevsko-Běloruské oblasti ještě před Stolypinskou agrární reformou 79,5 % rolníků přešlo na chutory anebo jinou formu samostatné držby půdy a v Severozápadní oblasti 54,7 % rolníků.) Velký rozpad obcí byl též v oblastech jihu a jihovýchodu, kde občina neměla historické kořeny, kde osídlení začalo později. Zde osobní držba dosáhla 53 %. Celkem 57 % všech rolníků, kteří odešli z obcí, bylo ze 14 gubernií severozápadu, jihu a jihovýchodu (Trapeznikov 1963).

V oblastech centrálního Ruska a též severu a severovýchodu se rolníci nechtěli vzdát obcí. I po odchodu občanů se na mnoha místech dokonce udržela praxe rovnostářského znovurozdělování půdy. Přechod k osobní držbě půdy se zde ve většině případů uskutečňoval ne cestou rozdělení celých vesnic, ale cestou vydělení jednotlivých hospodářů. Vysoké procento odchodu z obcí v těchto oblastech bylo způsobeno odchodem těch, kteří plně ztratili spojení se zemědělstvím a pak nuceným rozdělením.

Stolypinská reforma způsobila, že rozvoj kapitalismu postupoval v zemědělství o něco rychleji, přesto to byl postup pouze želvím krokem (L e n i n). Do tohoto procesu mučivého rozpadu obcí a klikatého rozvoje kapitalismu na vesnici zasáhla Říjnová revoluce nacionalizací a „černým znovurozdělením“ půdy. Jaký vliv to mělo na občinu?

OBNOVENÍ OBČINY V REVOLUCI

Dekretem o půdě, obsahujícím „Rolnický návrh o půdě“, bylo zrušeno soukromé vlastnictví půdy a stanovena zásada rovnoměrného rozdělení půdy buď podle pracovní, nebo spotřebitelské normy. Právo na užívání půdy dostávali všichni občané ruského státu, kteří na ní chtěli sami pracovat za pomoci své rodiny nebo ve sdružení a pouze do té doby, pokud bylo v jejich silách ji obdělávat. Námezdní práce se nepřípouštěla.

V souvislosti s občinou nás zajímá 7. paragraf návrhu, který stanovil, že „formy užívání půdy musí být naprosto svobodné: dvůr, chutor, občina, družstvo, podle toho, jak se rozhodnou v jednotlivých vesnicích a osadách“ (Sborník dokumentov 1954).

Je známo, že tento Rolnický návrh o půdě, podobně jako Zákon o socializaci půdy z února 1918, který byl připravován levými esery, odrážel smýšlení nejširších rolnických mas. Rolníci považovali nacionalizaci půdy a její rovnoměrné rozdělení mezi rolníky za nejspravedlivější řešení, které je zbaví vykořisťování, bídy a dřiny. Bolševická strana pokládala za nutné k tomuto rolnickému smýšlení přihlížet a považovala toto řešení za nutný stupeň v procesu uvědomění rolnictva, jež se mělo teprve na základě vlastní zkušenosti přesvědčit o nedostatečnosti tohoto řešení, o tom, že malovýroba je bídy a dřiny nezbaví, že jediným řešením je socialistická velkovýroba, k níž se mělo dojít především cestou zemědělských družstev.

Různým formám užívání půdy byla tedy dána stejná možnost. Pro co se většina rolníků rozhodla? Skutečnost byla taková, že hnutí všeobecného vyrovnávání přidělů půdy v letech revoluce přivedlo k obnovení obcí a k pohlcení samostatných hospodářství. Bylo silné zejména tam, kde občina i před revolucí si zachovala největší životnost a kde ve Stolypinské reformě se vytvoření chutorů a otrubů uskutečnilo především oddělením jednotlivých hospodářství (a ne celých vesnic) proti vůli ostatních občanů. Sověští autoři považují oblasti, kde se chutory a otruby udržely i během agrární revoluce, za naprostou výjimku a přinášejí důkazy svědčící o tom, že už v prvním roce revoluce byla pozemková občina plně obnovena nejen tam, kde byla násilně zničena Stolypinem, ale i v oblastech, kde dávno zahynula v důsledku ekonomických příčin. V r. 1922 bylo občinové užívání půdy rozšířeno na 98–99 % půdy v hlavních zemědělských oblastech, v centrální průmyslové oblasti na 80–95 % a pouze v západních a severozápadních oblastech „jen“ na 65–75 % půdy (D a n i l o v 1958).

Obnovení obcí souviselo s principem rovnoměrného rozdělení půdy, který spolu s nacionalizací (vyjádřenou formulací: „půda se mění ve všelidový majetek“) považovali rolníci za nejspravedlivější řešení agrárního problému, a které proto bylo vtěleno do jednoho z prvních a nejdůležitějších dekretů sovětské moci.

Toto rovnoměrné rozdělení mohla totiž nejlépe provést občina a též to provedla. Byl to skutečně rozdělovací mechanismus obcí, jehož pomocí byla přidělena velkostatkářská a značná část kulacké půdy do rovnoměrného uží-

vání rolníkům. 8. článek „Rolnického návrhu o půdě“ pak stanovil, že pozemkový fond bude i v budoucnu podroben periodickému znovurozdělování v závislosti na tom, jak bude růst obyvatelstvo a jak se bude zvyšovat produktivita a kultura zemědělství. Při změně hranic přidělu mělo zůstat nedotčeno původní jádro přidělu.

Občina tedy byla obnovena. Jaké byly její další osudy?

S přechodem k nové ekonomické politice bylo nutno vnést v užívání půdy větší jistotu a stálost, aby měli rolníci zájem na investování do půdy, zlepšování svého hospodářství a zvyšování výroby. V r. 1922 byl proto přijat Pozemkový kodex RSFSR. Jeho 12. paragraf stanovil, že právo na půdu se přiznává buď ve formě práva na pozemek v jednom nebo několika místech (chutor, otrub, dvůr s nezcelenými pozemky), nebo ve formě práva na část půdy z přidělu pozemkového sdružení (zemeľnoje občestvo), konečně pak ve formě práva účasti na společném užívání půdy pozemkového sdružení.

Přitom pozemkové sdružení (Sdružení uživatelů půdy) představovalo podle Pozemkového kodexu souhrn dvorů, jež společně užívaly ornou půdu i další pozemky — louky, pastviny apod. Způsob užívání půdy v pozemkovém sdružení mohl být jednak *občínový* (s rovnoměrným znovurozdělováním půdy mezi jednotlivými dvory), jednak *parcelový* (s neměnnou velikostí práva dvoru na půdu buď ve formě nezcelených pozemků, nebo zcelených v otruby a chutory), a konečně *družstevní* (se společným užíváním půdy členy sdružení, vytvářejících zemědělskou komunu, artěl nebo družstvo se společným obděláváním půdy) (Sbornik dokumentov 1954).

To znamená, že pozemkové sdružení nebylo totožným pojmem s občinou. Občínový způsob užívání půdy byl jen jednou z možných variant užívání půdy v pozemkovém sdružení. Dále vidíme, že samostatné dvory mohly existovat zcela mimo pozemkové sdružení nebo i v jeho rámci. Konečně pak se zřejmě předpokládalo, že z pozemkového sdružení může vzniknout bez přechodných stupňů zemědělské výrobní družstvo od nejnižšího po nejvyšší typy.

V tomto zákoně, který platil v podstatě do r. 1928, kdy byl přijat nový pozemkový zákon pro celý Svaz, byla tedy [na rozdíl od zákona o socializaci půdy a rezoluce VIII. sjezdu KSR(b)] malovýroba postavena, ne-li na první místo, tedy jistě na roveň zespolečenštěné výrobě — alespoň pro daný okamžik a nejbližší budoucnost, a to malovýroba v obou tehdy existujících formách: samostatný dvůr a občina.

Tato rovnoprávnost *de jure*, která v souhlasu s principy nové ekonomické politiky byla dána všem formám pracovního užívání půdy, neznamenala, že sovětská vláda podporovala fakticky všechny formy stejnou měrou. Komunistická strana i s přechodem k NEPu dále propagovala a organizovala kolektivní zemědělství, i když se v tomto období upustilo od iluze bezprostřední výstavby socialismu na vesnici v masovém měřítku. Těmito kolektivními, společenskými formami užívání půdy se nebudeme zabývat. Jde o postižení vztahu mezi občinou a samostatně hospodařícím rolníkem.

Právně byla tedy existence obcíny, revolucí obnovené, znovu potvrzena. Jaké místo si fakticky uchovala do začátku masové kolektivizace?

Dobové dokumenty i současná sovětská historická produkce se shodují na tom, že v prvním desetiletí po Říjnové revoluci byla v Sovětském svazu občínová forma užívání půdy stále nejrozšířenější. Ještě v předvečer hromadné kolektivizace bylo v nejdůležitějších zemědělských oblastech SSSR 90—95 % zemědělské půdy v rukou občin. (Трапезников 1965). Pozemkové sdru-

žení nebylo tedy formálně totožným pojmem s občinou, mohlo mít i jinou formu, fakticky však tím, že většina pozemkových sdružení přijala občinový systém, bylo pozemkové sdružení občině rovno.

FUNGOVÁNÍ OBČINY A JEJÍ HLAVNÍ NEDOSTATKY

Jak vypadala obecina v sovětských poměrech a čím se lišila od předrevoluční?

Není snad třeba zdůrazňovat, že hlavní rozdíl byl dán skutečností, že půda přestala být soukromým vlastnictvím a přešla do rukou dělnickorolnického státu, že zmizela nevolnická připoutanost rolníka k občině, břemeno vzájemného ručení i funkce výběřčího daní. „Schod“, plenární schůze všech občanů a nejvyšší řídicí orgán pozemkového sdružení byl demokratičtější, protože se ho mohli zúčastnit všichni členové dvoru od 18 let (a nejen majitelé domu jako dříve), včetně žen, které byly ve staré občině zbaveny hlasovacího práva.

Ovšem zachovala se značná jevová a někdy i podstatná podobnost s občinou předrevoluční. V pozemkovém sdružení — jak bylo již řečeno — měl rolník právo „na část půdy z přidělu sdružení“ a „na účast na společném užívání pozemků pozemkového sdružení“. Tyto dva stejně důležité charakteristické znaky pozemkového sdružení ukazují, že v sféře pozemkových záležitostí bylo pozemkové sdružení v podstatě přesnou reprodukcí „mírské“ organizace, jež nevyhnutelně doprovázela občinovou formu užívání půdy.

Pozemkové sdružení stejně jako dřívější obecina bylo teritoriálním sjednocením dvorů, které organizovalo bezprostřední užívání půdy svých členů. Volilo formu užívání půdy, rozhodovalo o otázkách hospodářskotechnické úpravy půdy, o rozdělení půdy mezi členy sdružení a o systému osevního postupu; bezprostředně disponovalo polnostmi společného nerozděleného užívání (pastviny, vody apod.), regulovalo jejich exploataci, kontrolovalo, jak je půda využívána. Pozemková sdružení měla stále zdroje příjmů (sebezdanění, propachtování půdy atd.).

Nejvyšším řídicím orgánem pozemkového sdružení byla — jako v dřívější občině — plenární schůze (schod), která rozhodovala o všech pozemkových otázkách, reglementovala společenské povinnosti, určovala velikost peněžní sumy, vybírané pro zaplacení prací, spojených se scelováním půdy, pro výdaje na soudní záležitosti, na mzdu pastýře apod. Nikdo neměl právo rušit nebo měnit usnesení plenární schůze, jestliže nenarušovala zákon. Plenární schůze volila též pověřence, který rozhodoval běžně drobné záležitosti pozemkových vztahů, zastupoval sdružení v pozemkových soudních komisích atd. (Sborník dokumentů 1954.)

Tím vším se pozemkové sdružení přibližovalo staré „mírské“ organizaci jednotlivě hospodařících rolníků.

Na rozdíl od starého „miru“ neměla pozemková sdružení zasahovat do politickomocenské sféry. Ta byla doménou vesnických sovětů. Kulturní a politická úroveň kádrů na vesnici byla však v té době velmi nízká a práce sovětů trpěla značnými nedostatky. Kromě toho vesnické sověty měly v těchto letech velice slabou ekonomickou bázi (ještě v r. 1928 pouze 3 % vesnických sovětů měla samostatné rozpočty), byly často materiálně závislé na pozemkových sdruženích, která jako pravidlo své rozpočty měla, a to rozpočty velkých rozměrů. Občiny proto na sebe často braly i funkci místní samosprávy a měly

vliv na výsledek kteréhokoliv nejen hospodářského, ale i politického opatření na vesnici. (Š i r o k o v 1966.)

Pro pochopení skutečnosti, že se stará zemědělská obec udržela i za zcela odlišných podmínek, a že se mnoho podstatných a nejen jevových znaků zachovalo (přestože se některé její funkce změnily nebo byly zcela likvidovány), je třeba se zamyslet nad některými ekonomickými souvislostmi, které byly jednou z hlavních příčin toho, že obecina přežívala v Rusku tak dlouho.

Existence obcí souvisela se stupněm rozvoje zemědělství, se způsobem hospodaření. Je všeobecně známo, že hospodaření ve 20. letech bylo v Sovětském svazu výrazně extenzivní. Méně známou je skutečnost, že trojhonné hospodářství, které ve vyspělých kapitalistických státech bylo dávno překonáno (např. v českých zemích zaniklo koncem 19. stol.), bylo ve 20. letech v Sovětském svazu stále ještě převládajícím a mělo prvořadý vliv na houževnatost občinových forem užívání půdy. Ještě v r. 1929 byl střídavý osev zaveden jen na 10 % půdy (Kollektivizacija sel'skogo chozjajstva 1957).

Ani tím však obraz o stavu zemědělství není úplný. Uvádí-li se např., že pouze na 7,2 % osevní plochy RSFSR bylo v r. 1924¹ zavedeno vícehonné hospodaření, je třeba dodat, že téměř celá tato plocha byla soustředěna v centrální průmyslové, západní a severozápadní oblasti. V centrální zemědělské oblasti byl trojhonný úhorový systém zcela převládající (střídavý osev představoval pouze 3 %). Přitom hlavní obilnářské oblasti — Severní Kavkaz, Dolní a Střední Povolží, Kazachstán, Sibiř, byly nejzaostalejší. V 20. letech se teprve zaváděl trojhonný systém. Na značné části půdy existovalo totiž přílohové hospodaření (D a n i l o v 1957).

Všechna půda, jak již bylo uvedeno, byla rozdělena na dvě kategorie. Hlavní část (asi 70 %), jež byla tak či onak obdělávána (orná půda a louky) a též dvory se rozdělovaly do soukromého užívání občanů. Pomocné pozemky — pastviny, výhony, voda a nezemědělská půda — zůstávaly ve společném, nedílném užívání všech členů obcí. Avšak zřetelná hranice mezi parcelami rozděleného a společného užívání nebyla. Parcely, rozdělené mezi jednotlivé dvory, přecházely na jistou dobu do společného užívání (např. pastva dobytka na strništích).

Občina i v sovětských poměrech se především starala o to, aby při rozdělování každý její člen dostal stejný podíl na všech honech vzhledem ke kvalitě a umístění. Každý z honů — pro ozimy, jařiny a úhor — se dělil na lány v závislosti na vzdálenosti parcel od vesnice. Lány se dělily na pole, rozdílná podle bonity. Na každém z těchto polí dostával člen obcí svůj podíl (pruh) v souladu s tím, kolik na něho připadalo podle normy. Tato norma byla zákonem stanovena podle dvojího principu: podle počtu všech členů nebo pouze podle počtu pracovníků, nebo podle obou principů současně. (Proti ustanovením zákona se někdy půda rozdělovala i podle počtu dobytka nebo podle faktického užívání půdy, což bylo výhodné pro zámožnější vrstvy vesnice.)

Velikost přidělu každého občanika nebyla stále stejná. Periodicky se měnila s cílem rovnoměrného rozdělení půdy mezi členy sdružení. Sovětská vláda přijala ještě v r. 1921 řadu opatření, která měla zabránit nehospodárnému častému znovurozdělení půdy. Pozemkový kodex stanovil, že základní orná půda se mohla rozdělovat jen po uplynutí doby nutné pro trojí osevní postup, přijatý ve sdružení, tj. při trojhonném systému za devět let. V období mezi znovurozdělováním se připouštěly pouze tzv. „srážky“ nebo „přirážky“ půdy (skidki a nakidki), aby se užívání půdy částečně vyrovnalo. Zákonem byly vyloučeny z rozdělování „in natura“ ty pozemky, na nichž stála obytná stavení i hospodářské budovy, dále pak zahrady, sady apod. a též půda, do níž byly vloženy investice (umělé zavlažování nebo vysušení apod.).

Toto omezení rozdělování půdy se v praxi nejtěžší uskutečňovalo. Snaha rolníků zachovat rovnoměrnost v užívání půdy, značný pohyb vesnického obyvatelstva následkem války a hladu v r. 1921, vedl k neustálému rozdělová-

ní půdy. Též při hospodářskotechnických úpravách pozemků, které probíhaly v celém období 1921—1928, docházelo k opětovnému rozdělování půdy. Ještě v r. 1927, nedlouho před kolektivizací, bylo v RSFSR povoleno všeobecné znovurozdělení půdy v těch obcích, kde se půda od agrární revoluce znovu nerozdělovala a v nichž se zachovala značná nerovnoměrnost v užívání půdy. I nový zákon z r. 1928 „Obecné principy užívání půdy a jejich hospodářskotechnických úprav“ přiznával právo na znovurozdělení půdy, i když v omezeném rozsahu. Podmínkou povolení znovurozdělení půdy byl především přechod k zlepšeným formám hospodaření a nutnost boje s kulaky.

Není snad třeba zdůrazňovat, že nehledě na rovnoměrné rozdělení půdy v revoluci, v jehož důsledku se střední rolník stal nejpočetnější vrstvou vesnice, a nehledě na další znovurozdělování půdy ve 20. letech, existovala sociální diferenciacie rolnictva. V této diferenciaci však v podmínkách revoluce bylo nejdůležitější ne rozdělení půdy, ale tažného dobytka, zemědělských strojů a náradí. Možná koncentrace půdy prostřednictvím pachtu byla závislá na koncentraci jiných výrobních prostředků a nástrojů. V závislosti na nich se pomocí pachtu rozdělený půdní fond fakticky znovurozděloval.

Časté znovurozdělování půdy brzdilo zájem rolníků o zlepšení přidělených pozemků, což se nutně odráželo na úrovni výroby.

Občinnový systém byl ještě komplikován tím, že společné pozemky nebyly v užívání jedné vesnice, ale několika. Zvláště se to týkalo severní lesní části evropského Ruska, kde v některých guberniích bylo ve společném užívání několika vesnic 30—50 % veškeré půdy užívané rolníky. V Stalingradské gubernii byly složité obcíny tvořené několika vesnicemi s desítkami tisíc hektarů půdy, které společně periodicky rozdělovaly půdu. Stanice Kremněvskaja byla střediskem obcíny skládající se z 42 vesnic, apod.

Nedostatky občinnového užívání půdy se projevovaly všude, ale jejich charakter a stupeň vlivu na rozvoj zemědělství byl v různých oblastech země různý. Na severu, severovýchodě i severozápadě existovala velká nezcelenost půdy mezi jednotlivými vesnicemi. V zemědělských oblastech středu nebyl tento problém již tak ostrý. Ovšem tady zase existovala mnohem větší nezcelenost půdy uvnitř vesnic, jež byly mnohem větší než na severu (i více než 200 dvorů, na severu 20—30).

Nescelenost půdy, skutečnost, že se úzké pruhy polí jednotlivých hospodářů proplétaly, nutila rolníky podřizovat se jednotnému, občinnou přijatému osevnímu postupu. Rolníci byli nuceni sít např. žito pouze na své parcele v celkovém žitném poli, aby byla zachována elementární agrotechnika (ochrana osevů jařin před smícháním s ozimí apod.). Doba hnojení, orby, setí i sklizně byla též nuceně stanovena rozhodnutím plenární schůze, protože bylo třeba uchránit obdělávaná pole od možného poškození, když se přes ně přejíždělo při dovážení hnojiva, při orbě, setí a sklizni.

Takový systém užívání půdy nutně konzervoval zastaralý způsob hospodaření, brzdil iniciativu rolníků, usilujících o intenzifikaci hospodářství.

Nepatrné rozměry polí a zejména jejich tvar — byla velmi úzká — ztěžovaly použití zdokonalených výrobních nástrojů (pluh na koňský potah, secí a žací stroje), které jsou běžné pro malovýrobu. O moderní produktivní technice nemohlo být ani řeči. Průzkum, provedený v RSFSR 1924—1925 zjistil, že existovaly pruhy polí široké méně než 1/4 aršinu (Danilov 1958). Zavedení zdokonalených osevních postupů, spojených s přechodem od trojhonné soustavy ke střídavému osevu, by v takových poměrech vedlo pouze ke značnému zvětšení počtu pruhů polí, k jejich dalšímu zúžení a vzájemné propletenosti.

Tento nedostatek občinnového užívání půdy, kterým trpěly zejména oblasti v centrální části Ruska a též na západě, severu a severovýchodě se nepodařilo v prvních 10 letech po revoluci odstranit. V r. 1929 byla hospodář-

skotechnická úprava půdy provedena v jednotlivých vesnicích jen asi na $\frac{1}{5}$ veškeré osevní plochy (KSSS v rezolucích II, 1956).

V jihovýchodních oblastech s větším dostatkem půdy (střední a dolní Povolží a severní Kavkaz) se tento problém řešil lehčeji a neměl takový vliv na rozvoj zemědělství. Mnohem větším problémem byla *odlehlost pozemků*, způsobená velkými vesnicemi s půdou od 50–200 tis. ha, kde odlehlost polí přes 10 km nebyla žádnou výjimkou a byly případy, že se pole táhla na vzdálenost 100 i více kilometrů. Mnoho půdy takto vzdálené se buď vůbec neobdělávalo, nebo se nedodržoval osevní postup, nebo v každém případě její obdělání bylo velice neproduktivní.

Údaje z r. 1925/26, porovnávající některé výsledky hospodaření rolníků-občíníků a samostatně hospodařících rolníků na scelených pozemcích ukazují, že v chutorech a otrubech byly výdaje na obdělání menší, úroda vyšší, výrobní náklady na jednotku produkce nižší než v hospodářstvích občíníků (Jakovcevskij 1964).

PODPORA OBČINY PROTI CHUTORŮM A OTRUBŮM

Je zcela pochopitelné, že všechny tyto nedostatky občiny posilovaly snahu některých rolníků po vymanění se z jejích pout. A tak vidíme, že zatím co do r. 1921 k vytváření samostatných dvorů téměř nedocházelo (probíhal stále proces dělení statkářské a části kulacké půdy), po vydání Pozemkového kodexu z roku 1922 odchod z občiny silně vzrostl. Chutory, otruby a i samostatné dvory s nescelenými pozemky se vytvořily především v západní, severozápadní a centrální průmyslové oblasti, kde byly více rozvinuty tržní vztahy. Osamostatňovaly se všechny vrstvy vesnice od chudiny až ke kulakům, v absolutních číslech převládali drobní a střední rolníci, relativně se mnohem více na vytváření chutorů podílely nejzámožnější vrstvy vesnice.

Rozvoj chutorů a otrubů (který v prvních letech NEPu byl vládou omezován především opatřeními *ekonomického druhu*, tím, že se podporoval lhůtami, lepšími podmínkami růst kolektivních a zdokonalených forem užívání půdy) byl zpomalen až v r. 1924. V tomto roce vydal Lidový komisariát zemědělství RSFSR nařízení o *snížení* vytváření chutorů; nařizoval všem místním orgánům přerušit přijímání žádostí o rozdělování půdy celých vesnic do chutorů a dávat chutorům jen půdu, která je nevhodná pro vytváření osad. Přesto se i nadále (např. na dubnovém plénu ÚV VKS(b) v r. 1925) poukazovalo na nutnost přísného dodržování svobody volby forem užívání půdy v souhlase s Pozemkovým kodexem a žádalo se od místních organizací skončit s administrativními metodami boje proti rozvoji systému samostatných dvorů. Stále totiž zůstávalo hlavním úkolem zlepšení hospodářství individuálních rolníků (v té době byly rozšířeny možnosti pachtu půdy a používání námezdní práce). Avšak již o dva roky později přijal XV. sjezd usnesení, *omezit* praxi tvoření chutorů a otrubů a v těch případech, kdy vedou k růstu kulackých elementů, úplně je *zastavit*. Pozemkový zákon z prosince 1928 pak stanovil, že hospodářskotechnické úpravy půdy s cílem vytváření chutorů a otrubů se mají uskutečňovat až na posledním místě. Osamostatnění zámožných a kulackých hospodářství na chutory se nemělo provádět vůbec.

„Hospodářskotechnické úpravy půdy se na základě žádostí, směřujících k vytváření chutorů a otrubů, provádějí až v poslední řadě nebo se tyto žádosti neuspokojují v těch případech, kdy vytvoření chutorů vede k růstu a upevnění kulactva.“ (Sborník dokumentov 1954).

A tak v r. 1928—1929 je možno zaznamenat značný pokles parcelové formy užívání půdy, způsobený jednak zásahy shora, jednak tím, že chudina a střední rolníci se vraceli z chutorů a otrubů k občinovému systému.

Výsledkem politiky omezení a vytlačení parcelových forem užívání půdy byl proces přesídlení dvorů rolníků z chutorů do společné osady. Ještě v r. 1925 orgány Dělnicko-rolnické inspekce navrhly na základě průzkumu v Moskevské gubernii, aby dvory chutorjanů byly přesídleny do společných vesnic. Takové případy pak skutečně existovaly.

Všechna tato fakta svědčí o tom, že sovětská vláda si na jedné straně uvědomovala, že k povznesení zemědělské výroby bylo pro danou etapu nezbytné povolit do jisté míry kapitalistický rozvoj zemědělství (povolení pachtu, námezdní práce a konec konců i osamostatňování jednotlivých hospodářství, jejich vymanění z občiny), že však na druhé straně musela tento rozvoj neustále brzdit, aby nepřerostl meze, jež by znamenaly ohrožení politické moci dělnické třídy. Přitom pro socialistickou velkovýrobu nebyly tehdy materiální předpoklady. Jakou cestu bylo tedy třeba volit, aby se výroba zvyšovala a kapitalistické elementy přitom nerostly? Občínový způsob hospodaření byl zastalý a brzdil výrobu — osamostatňování rolníků však zase posilovalo kapitalistické prvky v sovětském zemědělství. Jaká byla schůdnější cesta k socialistické velkovýrobě? Likvidací občin a osamostatněním všech hospodářů, což by uvolnilo soukromou iniciativu a možnost zavádění pokrokovějších způsobů výroby, tzn. cestou rozvoje výrobních sil nebo cestou odstranění nejškodlivějších stránek občiny: rozdrobenosti polí, odlehlosti jednotlivých pozemků, trojhonné soustavy a nucených osevů a současně zachováním jejích kladných stránek, tzn. jistého kolektivismu, který spojoval členy občiny? V první cestě se vidělo nebezpečí růstu kapitalistických elementů na vesnici a též oddálení chvíle přechodu ke kolektivizaci, protože by se posílily individualistické tendence v rolnictvu. Naopak výhoda cesty ke kolektivizaci přes občinu se viděla v tom, že by k takové individualizaci rolníků nedošlo a že občínový rolník by byl přístupnější myšlenkám kolektivizace, než samostatný rolník na otrubu nebo chutoru. Protože však bylo evidentní, že občina brzdí rozvoj výrobních sil, hledaly se cesty, jak občinu zdokonalit.

Proti organizaci chutorů a otrubů jako jedné možnosti hospodářskotechnické úpravy půdy byly proto vypracovány nové formy, které při současném neposilování izolovaných individuálních hospodářství značně oslabovaly pouta občinového užívání půdy, dávaly možnost, aby se rolnické hospodářství rozvíjelo na starém základu do té doby, než budou vytvořeny podmínky pro přechod k socialistickým formám užívání půdy. Byla to hospodářskotechnická úprava půdy tzv. zdokonalené progresivní občiny, která sledovala rozkvět nikoliv jednotlivých, nejčastěji zámožných hospodářství, ale zahrnovala všechna hospodářství pozemkového sdružení nebo v krajním případě jeho značnou část.

Abyste se zmenšila odlehlost pozemků a velká početnost parcel, občina s mnoha dvory se rozdělovala, „rozsídlovala“, tvořily se skupinové osady drobného a středního typu. Výroba se tím zlevňovala, rozšiřovala se osevní plocha na úkor ladem ležící půdy, vytvářely se podmínky pro intenzifikaci hospodářství. Tento proces dosáhl velkého rozmachu v r. 1925, kdy sovětská vláda rozvinula práci na obnově a rekonstrukci zemědělství centrální černozemní oblasti a suchem trpících oblastí jihu a jihovýchodu. V letech 1922—1927 bylo v RSFSR (bez autonomních republik) provedeno rozčlenění občin s mnoha dvory na 7,9 % půdního fondu.

Dalším důležitým opatřením byla hospodářskotechnická úprava půdy uvnitř hospodářství — vytváření širokých pruhů a rozdělování a rozměřování polí střídavého osevu. Toto opatření mohlo být uskutečněno všude, nezávisle na velikosti vesnice.

Byla to politika omezení individuálního užívání půdy a uskutečňování skupinové technickohospodářské úpravy půdy jako výhodnější pro hospodářství chudiny a středních rolníků. V r. 1924 Lidový komisiariát zemědělství vydal směrnici o nutnosti použít celého komplexu opatření pro „zavádění a podporu soudružských forem užívání půdy a hospodářství (třeba i nejprostších typů) a na zdokonalení obcí (vytváření osad a menších vesnic, přechod k širokým pruhům a vícehonnému hospodaření, racionální organizace pastvy apod.), s cílem odvrátit obyvatelstvo od úplného rozkouskování, individualizace v užívání půdy. Celkově byla v RSFSR v letech 1922–1927 provedena hospodářskotechnická úprava půdy uvnitř hospodářství na ploše 16 506,6 tis. ha (6,6 % zemědělské půdy).

Zemědělským plánovacím úřadem bylo počítáno, že pro úplné dokončení hospodářskotechnických úprav všech rolnických hospodářství by bylo třeba rozsídlit v celé republice 30 % dvorů jednotlivě hospodařících rolníků. K tomu by byla zapotřebí spousta času, prostředků a sil. Proto se zdálo snazší (kromě jiných důvodů) dojít ke kolektivizaci bez mezietapy kapitalistické individualizace rolníka přímo z existujících pozemkových sdružení, která — jak již bylo řečeno — ve své převážné většině zachovala občinovou formu užívání půdy. Zákon z r. 1928 dával ve sféře individuálního užívání půdy otevřeně přednost občině. „Půda se dává do užívání: pozemkovým sdružením a jiným organizacím (objediděním) s individuální nebo smíšenou formou užívání půdy, dvorům, kolektivním hospodářstvím, sovětským hospodářstvím a jiným státním podnikům...“ atd. (Sborník dokumentov 1954).

Zákon z r. 1928 kromě toho, že nedovoloval vytváření chutorů a otrubů, jež by vedly k růstu a upevnění kulactva, snažil se též omezit vliv kulaků uvnitř pozemkového sdružení.

Do r. 1928 měl totiž kulak přístup k rozhodování důležitých hospodářských otázek obcí, protože byl jejím plnoprávným členem. Pozemkový zákon z r. 1928 zbavil proto pasivního i aktivního volebního práva na plenárních schůzích pozemkového sdružení ty občany, kteří neměli právo volit do sovětů — tzn. kulaky. Stanovil dále, že vesnické sověty mají vést práci pozemkových sdružení, čímž by se zesílila role sovětských orgánů v oblasti pozemkových vztahů.

Podle tohoto zákona se však pozemková sdružení nevyvíjela dlouho. Již příští rok byla zahájena masová kolektivizace, pozemková sdružení se stala zbytečnými. „Základní teze o organizaci vesnických sovětů v SSSR“, přijaté předsednictvem ÚVV SSSR 3. února 1930 pak stanovily, že vesnické sověty řídí veškerou činnost pozemkových sdružení, jež jsou na jejich území a usměrňují jejich práci k socialistické přestavbě zemědělství. Vesnický sovět měl právo zrušit, změnit a potvrdit usnesení pozemkových sdružení. V oblastech hromadné kolektivizace se pozemková sdružení likvidovala, přičemž všechna jejich práva a povinnosti se plně předávaly vesnickým sovětům (Sborník dokumentov 1954).

Hromadnou kolektivizací končí staletá historie ruské zemědělské obcí, jež byla předmětem tolika sporů v předrevolučním období a její existence a možnosti dalšího vývoje vyvolávaly střetávání názorů i v průběhu celých dvacátých let. Přesto, že sovětská historická produkce se v posledních letech znovu vrá-

tila k výzkumu této formy pozemkových vztahů a přinesla mnoho nových faktických údajů o jejím vývoji a místě v sovětské předkolchozní vesnici, na některé z těchto sporných teoretických otázek nedává zatím přesvědčivou odpověď. Nedorešeno např. i nadále zůstává hodnocení obnovení obcí v revoluci nebo jejího významu pro socialistickou přestavbu vesnice, nedostatečně se zkoumá vývoj pozemkových vztahů ve srovnání s celosvětovým vývojem apod. To vše však by již bylo tématem pro další studii.

SOUHRN

Vyrovňování přidělů půdy v Říjnové revoluci přivedlo k obnovení obcí (rozložené rozvojem kapitalismu a zčásti likvidované Stolypinskou reformou). V r. 1922 bylo občinové užívání půdy rozšířeno v hlavních zemědělských oblastech na 98–99 % půdy. Odchod z obcí opět silně vzrostl až po vydání Pozemkového kodexu RSFSR z r. 1922. Růst samostatných hospodářství byl zpomalen v r. 1924 a shora omezován od r. 1927. V rukou obcí zůstalo tak koncem dvacátých let 90–95 % zemědělské půdy v nejdůležitějších zemědělských oblastech.

Porevoluční obec (nejčastější forma pozemkového sdružení) hospodařila na nacionalizované půdě, bez připoutanosti rolníka k obci, vzájemného ručení a funkce výběrčího daní. Řídící orgány obcí byly demokratičtější. Pozemkové sdružení však podobně jako předrevoluční obec bylo územním sjednocením dvorů, které organizovalo užívání půdy svých členů. Zasahovalo často i do politickomocenské sféry vzhledem k politické i ekonomické slabosti vesnických sovětů. Houževnatost občinových forem souvisela s existencí trojhonného hospodaření. Ještě v r. 1929 byl střídavý osev zaveden jen na 10 % půdy.

Obec s trojhonným hospodařením brzdila výrobu. Růst samostatných hospodářství však zase znamenal nebezpečí kapitalistického rozvoje. Usilovalo se proto o zdokonalení obce. Zdálo se totiž snazší jít ke kolektivizaci bez mezitapy kapitalistické individualizace rolníků, přímo z obcí, spojujících členy jistým kolektivismem. Proces zdokonalování obce byl v předvečer kolektivizace teprve v počátcích.

Hromadnou kolektivizací byla pozemková sdružení likvidována. Jejich práva i povinnosti se plně předávaly vesnickým sovětům.

Došlo dne 6. 7. 1967

Literatura

1. Bolšaja sovětskaja enciklopedija. 41, 1956 : 38. — 2. DANILOV, V. P.: Sozdanije materialno-techničeskich predposylok kollektivizacii sel'skogo chozjajstva v SSSR. Moskva, 1957 : 37. — 3. DANILOV, V. P.: Zemelnye otnošenija v sovětskoj dokolchoznoj derevně. = „Istorija SSSR“, 3, 1958 : 100, 105, 111. — 4. JAKOVCEVSKIJ, V. N.: Agrarnye otnošenija v SSSR v period strojitel'stva socialisma. Moskva, 1964 : 116–117. — 5. Kollektivizacija sel'skogo chozjajstva. Važnejšie postanovlenija Kommunističeskoj partii i sovětskogo pravitel'stva 1927–1935. Moskva, 1957 : 168. — 6. KSSS v resolucijach i usnesenijach sjezdů, konferencij a plenarních zasedání ÚV. II. Praha, 1956 : 472. — 7. Sbornik dokumentov po zemeľnomu zakonodatel'stvu SSSR i RSFSR. Moskva, 1954 : 12, 157, 159, 160, 161, 164, 301, 302, 466. — 8. ŠIROKOV, M. M.: Rabota Kommunističeskoj partii po ovladěniju zemelnymi obščestvami i perevodu ich na socialističeskij put razvitija (1927–1929 gg.) In: Věstnik Moskovskogo universiteta, 4, 1966 : 43. — 9. TRAPEZNIKOV, S. P.: Agrarnyj vopros i leninskije agrarnije programmy v trjoch russkich revoljucijach. Moskva, 1963 : 200, 201, 228. — 10. TRAPEZNIKOV, S. P.: Istoričeskij opyt KPSS v osušestvleniju leninskogo kooperativnogo plana. Moskva, 1965 : 77–78.

Выравнивание наделов земли во время Октябрьской революции привело к возобновлению общин (распавшихся вследствие развития капитализма и отчасти ликвидированных Столыпинской реформой). В 1922 г. общинное землепользование распространилось в главных сельскохозяйственных областях на 98–99 % земли. Выход из общин снова сильно возрос после издания Земельного кодекса РСФСР в 1922 г. Рост индивидуальных хозяйств был замедлен в 1924 г. и ограничивался сверху с 1927 г. Таким образом в конце 20-х лет во владении общин осталось 90–59 % сельскохозяйственной земли в наиболее важных сельскохозяйственных областях.

Послереволюционная община (преобладающая форма земельного общества) вела хозяйство на национализированной земле без привязанности крестьянина к общине, круговой поруки и функции сборщика налогов. Руководящие органы общинников были более демократичны. Но Земельное общество, подобно дореволюционной общине, явилось территориальным объединением дворов, которое организовало пользование земли своих членов. Земельное общество нередко вмешивалось и в политическо-административную сферу ввиду политической и экономической слабости сельских советов. Упорство общинных форм было связано с существованием трехпольного хозяйства. Еще в 1929 г. многопольный севооборот был введен лишь на 10 % земли.

Община с трехпольным хозяйством тормозила производство. Рост хуторов и отрубов, однако, представлял опасность капиталистического развития. Поэтому появились стремления к усовершенствованию общины. Более легким казался путь к коллективизации без промежуточных этапов капиталистической индивидуализации крестьян, прямо из общин, объединяющих своих членов определенным коллективизмом. Процесс усовершенствования общин накануне коллективизации находился еще в начальной фазе.

Земельные общества были ликвидированы массовой коллективизацией. Их права и обязанности полностью перешли в руки сельских советов.

The Soviet Land Commune (Obchina)

The equalizing of the allocations of land in the October Revolution resulted in a restoration of land communes (obchinas), which had been shaken by the development of capitalism and partially liquidated by the Stolypin reform. In 1922 the utilization of land by these autonomous agricultural organizations spread in the principal agricultural regions and extend to 98–99 per cent of the land. Leaving of these "obchinas" increased again strongly after the issuing of the Land Codex of the RSFSR in 1922. The growth of individual farms was slowed down in 1924 and was limited authoritatively from 1927. In the use of the "obchinas" remained, at the end of the twenties, approximately 90–95 per cent of agricultural land in the most important agricultural regions.

The after-revolutionary "obchina" (the main form of land associations), farmed on nationalized land, without any binding of the farmer to the "obchina", without any mutual liability and function of the tax collector. The managing bodies of the "obchinas" were more democratic. However, similarly as was the pre-revolution "obchina", the land association was a territorial unification of farms, which organized the utilization of the land by its members. It frequently interfered also in the political sphere because of the political and economic weakness of the village soviets. The tenacity of the "obchina" forms was connected with the existence of three-field farming. As late as in 1929 alternating cultivation was introduced only on 10 per cent of the land.

"Obchina" with three-field farming retarded production. However, the growth of individual farms, on the other hand, constituted the danger of capitalistic development. Therefore an improvement of "obchinas" was attempted. This is to say that it seemed easier to introduce collectivization without any between-stage of capitalistic individualization of farmers, directly from the "obchinas" associating their members by means of a certain collectivism. In the advent of collectivization the process of the improving of "obchinas" was only at its beginning.

The land associations were liquidated by mass collectivization. Their rights and duties were handed over to the village soviets.

Adresa autora:

Dr. Želmíra Kratochvílová, CSc., Ústav dějin KSČ, Praha 1, Rytířská 31
